

“TASDIQLAYMAN”

ADU o`quv ishlari prorektori v.b.

_____ Q. Abdullayev

“ _ ” _____ 2006 yil

**“O`ZBEK XALQ OG`ZAKI POETIK
IJODI” fanidan**

I Sh Ch I D A S T U R

(Bakalavrning 5220100- filologiya yo`nalishi uchun)

O`qitish kursi -

Semestri -

Soati -

Ma'ruza -

Amaliy (sem.) -

Ushbu dastur “O`zbek adabiyoti” kafedrasining 2006 yil 26 avgustdagi 1-yig`ilishida muhokama qilingan, Filologiya fakulteti kengashining 2006 yil 3 sentyabr kungi yig`ilishi qarori bilan tasdiqlashga tavsiya etilgan.

Kelishilgan:

O`quv bo`limi boshlig`i:

Fil.fak.dekani:

Kafedra mudiri:

Tuzuvchi:

Q. Abdullayev

D.Quronov

S.Mirzayeva

S.Mirzayeva

UQTIRISH XATI

Folklor asarlari o'zining hayotiyliigi, ijtimoiy tabiati, g'oyaviy mohiyati hamda o'ziga xos badiiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Xalqning mehnati, urf-odati, turmush sharoiti, orzu-istagi, kurash va g'alabalari uning temasi va g'oyaviy mazmunida aks etadi. Hatto fantastik uydirmalar asos bo'lgan asarlarda ham voqea-hodisalar xalq tushunchalari va dunyoqarashi bilan uzviy bog'langan. Folklor asarlarining xalqchillik xususiyati ularning hayotiyliigi va qaysi bir dunyoqarashni himoya qilishi bilan bog'lanadi. Bu xususiyat, asosan, folklor asarlarida mavjud bo'lgan bosh g'oyaning progressiv mohiyatidan kelib chiqadi. Folklor asarlari o'ziga xos badiiy qolip-andozaga ham ega. Ayniqsa, ertak va dostonlarda mavjud syujet va kompozitsiya hikoya qilish uslubi xarakterli bo'lib, har ikki janrga xos syujet voqelari doimo o'ziga xos boshlanma va tugallanmaga ega bo'ladi. Bunday xususiyat yozma adabiyotda uchramaydi. Bir holatdan ikkinchi holatga o'tishda doimiy barqaror momentlar, voqealarning uch marta takrorlanishi kabi kompozitsiya elementlari mavjud, qahramonlar xarakterini ochishda psixologik tasvir nihoyatda kam. Xalq og'zaki ijodining o'z ijodiy metodi mavjud. Uni shartli ravishda romantizm tipidagi ijodiy metod deyish mumkin. Chunki folklor asarlarida fantastika, badiiy uydirmalar, hayotiy asos bo'lgan yo'g'rilgan xayoliy voqea va hodisalar hayotni tasvirlashning o'ziga xos uslubi sifatida namoyon bo'ladi.

Folklorning o'ziga xos xususiyatlari (2 soat)

Xalq og'zaki poetik ijodining asosiy xususiyati ijodiy jarayon-yaratuvchilik va ijrochilik jarayonining kollektivlik xarakteriga egaligidir. Uning og'zakilik, variantlilik, ommaviylik, traditsionlik, anonimlik kabi belgilarini kollektivlik tomonidan yaratilgan poetika elementlari, an'anaviy uslub vositalari asosida yuzaga keladi. U muayyan eshituvchilar guruhiga mo'ljallangan bo'ladi va kollektiv tomonidan e'tirof etilgandagina ijtimoiy va tarixiy ahamiyat kasb etadi. Folklor namunalari og'zaki yaratilib, og'zaki tarqalar, ommaviy repertuardan keng o'rin olar ekan, bunga poetik formalarning barqarorligi, tekstdan tekstga o'tuvchi umumiy o'rinlarning mustahkamligi, o'xshash syujetlarning ko'pligi imkoniyat yaratadi. Xalq og'zaki poetik ijodining kollektivlik xakteri individual ijodchilar faoliyatini inkor etmaydi. Iste'dodli ijodkorlar folklor namunalarini saqlab qolishi va keng ommalashtirish bilan birga og'zaki an'analari doirasida uni yanada mukammallashtiradi, yangilarini yaratadilar

Qadimgi davr folklori (2 soat)

Qadimgi davr folklorlarining asl namunalari bizga qadar saqlanib qolmagan. Turli davrlarda ular turlicha o'zgarishlarga yuz tutgan bo'lishlari kerak. O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi folklorlarining ba'zi namunalari ayrim tarixiy, ilmiy asarlarda, yodnomalarda qisman saqlanib qolgan. Milliy qadriyatlar umuminsoniy

qadriyatlar bilan qancha ko`p uyg`unlashgan bo`lsa, ularning taraqqiy etishiga shuncha ko`p va keng imkoniyatlar ochiladi. Bu hayotiy haqiqatdir. Shu boisdan, biz qadimgi turkiy va forsiy mifologiya namunalarini o`rganishdan oldin aynan mana shunday xarakterdagi asarlar dastlab qaerda paydo bo`lganligi, ularning mazmun va mohiyati ularda ilgari surilgan umuminsoniy g`oyalar bilan ham tanishmog`imiz kerak.

Maqol va matallar (2 soat)

Maqol xalq og`zaki ijodining ixcham shaklga, ammo chuqur mazmunga ega bo`lgan janrlaridan biri bo`lib, u xalqning ko`p asrlik hayotiy kuzatishlari, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy tajribalari asosida vujudga kelgan. Maqallar o`zlarining ijtimoiy-g`oyaviy funktsiyalariga ko`ra, asosan keng xalq ommasining, ayrim hollarda esa ba'zi ijtimoiy tabaqa yoki guruhlarining dunyoqarashini ifodalaydi. Shu boisdan ham maqallarning tematik ko`lami juda ham keng bo`lib, bu ko`lamni juz'iy hayotiy voqelik doirasi bilan chegaralab bo`lmaydi; ijtimoiy borliqning hech bir sohasi yo`qki, u maqallarda aks etmagan bo`lsin. Maqol termini arabcha "qavlun"(aytmoq, gapirmoq) so`zidan olingan bo`lib, o`zbek tilida u xalq donoligining namunasi bo`lmish aforistik janrlardan birining atamasiga aylangan va ma'qul aytilgan so`z, gap yoki ibora ma'nolarini anglatadi.

Topishmoqlar, tez aytishlar, qiziqchilik, masxarabozlik (2 soat)

Topishmoq xalqning hayotini, turmush madaniyatini, urf-odatlarini, predmetlarning badiiy estetik tomonlarini o`zida aks ettiruvchi folklorning eng qadimiy, eng kichike va ixcham mustaqil janridir. Topishmoq janri o`zbeklarda topishmoq, topmacha, topar cho`pchak, top-top, jumboq, matal, masala kabi bir necha terminlar bilan yuritiladi.

Tez aytishlar asosan bolalarni to`g`ri va tez talaffuz qilishga o`rgatadi. Bir xil tovushlarni, ayniqsa, undoshlarning har bir so`zda keltirilish, u yoki bu boladagi ayrim talaffuz kamchiliklarkrini bartaraf etishga yordam beradi. mashqlar natijasida bolaning tili ravon, nutqi aniq va tushunarli bo`ladi.

Masxaraboz va qiziqchilar folklorning boshqa ijodkor va ijrochilardan (masalan, dostonchilardan) farq qilib, ma'lum bir to`p yoki kasabalarga uyushgan bo`ladilar. Yirik shaharlar va qishloqlarda shunday to`p yoki kasabalarni boshqa san'atkorlar-hofizlar, muzikachilar, dorbozlar, askiyabozlar bilan birgalikda tashkil etadilar. Kasabaning o`zj rahbari, sostavi kassasi bo`ladi. Ularning boshqalar uchun tushunarsiz maxfiy tili-abdol tili mavjud.

Og`zaki dramalar, latifalar, loflar (2 soat)

Og`zaki dramaturgiya quyidagicha janrlardan tashkil topgan: a) muqallid(muqallid-satira, muqallid parodiya; muqallid-pantomima); b) tanqid. O`zbek og`zaki dramaturgiyasi juda qadimiy an'analarga ega bo`lib, o`tmishda u asosan xalq teatrlari shaklida tashkil topgan edi. bu narsa o`zbeklar o`rtasida

asrimizning boshlaridayoq zamonaviy milliy teatrlar tashkil topishida katta rol o'ynaydi.

Latifa so'zi arabcha lutf, latif so'zlaridan olingan bo'lib, nozik nafis ma'nolarini anglatadi. Latifalar xalq orasida keng tarqalgan bo'lib, xalq og'zaki prozasining voqeaband, hajman kichik, yumoristik xarakterdagi hajviy janrlaridan hisoblanadi. Latifalar juda qadimiy bo'lishiga qaramay, ularning Nasriddin nomi bilan bog'lanishi nisbatan keyingi davrlarga xosdir. Fikrning ixcham, lo'nda ifodalanishi va favqulodda chuqur mazmun bilan tugallanishi, ba'zan beg'araz, ba'zida achchiq kulgi uyg'otish latifalarning muhim belgisi hisoblanadi.

Lof-kichik epik janrlar sirasiga mansub bo'lib, u asosan o'ta mubolag'ali tasvir orqali hajviy va yumoristik kafiya uyg'otishga asoslanadi. Doston, ertak, latifa kabi janrlar tarkibida ko'plab lovlarning uchrashi uning mustaqil janr sifatida ancha qadimiy tarixga egaligi bilan izohlanadi.

O'zbek xalq qo'shiqlarining janr xususiyatlari, turlari (2 soat)

Insoniyat azal-azaldan o'zi bilan sodir bo'layotgan turli ruhiy holatlarni boshqalarga ifoda etishda ma'noli ta'sirchan so'zlardan foydalanishga harakat qilganligi shubhasizdir. Qo'shiqlar-o'zbek folklorining qadimiy va keng tarqalgan janrlardan biri. Chunki ertaklarni, ayniqsa dostonlarni har kuni istalgan joyda ijro etilmaydi. Qo'shiqlarni esa har qanday auditoriyada, yakka shaxsning o'zi aynan o'zi uchun ham ijro etishi mumkin. Shu boisdan, uni eng keng tarqalgan janr sifatida ko'rsata olamiz. Bugungi kunda ham xalq qo'shiqlari o'zining ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Bilamizki, zamonaviy muzika asboblari jo'rligida, zamonaviy kuylarda ham xalqimizning bir necha yuz yillar muqaddam yaratilgan qo'shiqlari ijro etilmoqda.

O'zbek xalq qo'shiqlari janr mansubiyati, yaratilish davri, ijro o'rni va turi kabilar jihatidan xilma-xillik kasb etadi. Bu jihatdan xalq qo'shiqlari marosim va marosimga aloqasiz qo'shiqlarga bo'linadi. To'y va boshqa marosimlarda ijro etiladigan yoki motam yig'ilari marosim qo'shiqlarini tashkil etadi.

O'zbek xalq ertaklari (2 soat)

Hayot haqiqati bilan bog'liq bo'lib, hayotiy va hayotiy uydirmalar asosiga ko'rilgan, didaktik g'oya tashuvchi og'zaki hikoyalar ertak deyiladi.

Ertak-o'zbek og'zaki prozasining etakchi janrlaridan biri bo'lib, ularda xalqning ulug'vor g'oyalari, dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari, sotsial-ahloqiy ideallari o'ziga xos yo'sinda badiiy aks etadi. Binobarin, ertaklar hech vaqt bekorchi, ertak narsalar emas, ular hamma vaqt muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadilar.

Hayvonlar haqidagi ertaklarning yuzaga kelishi va shakllanishi davri ibtidoiy jamiyat bosqichlariga kirib boradi. Uning dastlabki namunalari hayvonlarga munosabat, dunyoqarash hamda urf-odatlar zamirida yuzaga kelgan va tarixiy taraqqiyotning turli xil bosqichlari ta'sirida rivojlandi. Binobarin, bu xil ertaklar o'zida qadimgi dunyo falsafasi, ahloqiy normasi, turmush tarzi, tabiat va hayvonlar haqidagi tushunchalarini tashiydi.

Образ, voqea va hodisalarni fantastik uydirmalar fonida hikoya qiluvchi ertaklar sehrli ertaklar deb nomlanadi. Sehrli-sarguzasht tipidagi ertaklar esa katta o`rin egallaydi. Bu xil ertaklarda fantastik uydirmalar va sehrli predmetlar asosiy o`rin tutadi.

O`zbek xalq dostonlarining tasnifi (2 soat)

Doston o`zbek folklorining keng tarqalgan va yirik janrlaridan biridir. Uning yaratilishi xalqimizning ma'naviy-maishiy qiyofasi, ijtimoiy-siyosiy kurashlari, axloqiy-estetik qarashlari, adolat va haqqoniyat, ozodlik va tenglik, qahramonlik va vatanparvarlik haqidagi ideallari bilan chambarchas bog`liqdir. Asriy kurashlar va ideallar uning tematikasi, g`oyaviy mazmuni, obrazlar sistemasi, syujet va kompozitsiyasi mohiyatini belgilaydi.

“Doston” so`zi qissa, hikoya, shonu shuhrat, sarguzasht, ta'rif va maqto'v ma'nolarida ishlatiladi. Adabiy termin sifatida bu nom xalq og`zaki ijodi va yozma adabiyotdagi yirik hajmli epik asarlarni anglatadi. Biroq ular hayotni tasvirlash vositalari va usullari jihatidan bir-biridan jiddiy farq qiladi. Xalq og`zaki ijodida doston o`tmish zamonlar to`g`risida qahramonlik ko`lamidagi hikoyalar, rivoyatlardir. Dostonlarda tarixiy voqelik xalq fantaziyasi asosida umumlashgan obrazlarda o`z ifodasini topadi.

Курснинг информацион методик таъминоти:

1. Ш.Раззоқов, Т.Мирзаев ва бошқалар. Ўзбек халқ поэтик ижоди. Т., 1980
2. К.Имомов, Б.Саримсоқов ва бошқалар. Ўзбек халқ поэтик ижоди. Т., 1990
3. С.Алимов. Ўзбек фольклори эстетикаси.Т., «Ўзбекистон», 1974
4. Ж.Қобулнийёзов. Ўзбек совет фольклорининг ривожланиш йўллари. Т., «Фан», 1969.
5. Зарифов Ш.Т. Ўзбек совет тарихи фольклористикаси. Ўзбек совет фольклоори масалалари. Т., 1970.
6. Мифи народов мира. М., 1987-88. I-Штом.
7. Миф фольклор литература. М., Наука, 1978.
8. «Туш ва тимсол» 1999 й
9. Ўзбек халқ мақоллари. Т., «Фан» 1984.
10. Ўзбек халқ мақоллари. Т., I-Штом , 1988.
11. Ўзбек халқ топишмоқлари. Т., 1961.
12. М. Абдурашимов. Ўзбек халқ топишмоқлари. Т., 1991
13. Азиз Несин. Хўжа Насриддиннинг шаёти.Жаҳон адабиёти.1998й, 2-сон
14. М.Афзалов. Ўзбек халқ эртаклари.Т.,1964.
15. С.Мирзаева. Ўзбек халқ романик дostonлари поэтикаси.Т., «Фан»,2004 й
16. Т. Мирзаев. «Алпомиш», Т., 1996 й
17. Муҳаммадий Р.Аския. Т., 1962
18. Раззоқов Х. Ўзбек халқ оғзаки ижодида сатира ва юмор.Т., 1965.
19. Интернет маълумотлари